

УДК 373.3.015.31.172.15

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2022 рр.)**

Руслана Даниляк

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки та методики початкової освіти

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
Дрогобич, Україна
ORCID ID 0000-0002-3411-6824
ruslana.dankevych@gmail.com

Наталія Муляр

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки та методики початкової освіти

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
Дрогобич, Україна
ORCID ID 0000-0001-93328387
n.mulyar.81@ukr.net

Анотація. Проблема патріотичного виховання молодших школярів є надзвичайно актуальною в умовах російсько-української війни. Теорія патріотичного виховання, ключовими словами у якій є «любов», «повага», «турбота», виявляє певні протиріччя з реаліями і «мовою» війни, спростувати які необхідно з урахуванням психолого-педагогічних аспектів реалізації мети і завдань патріотичного виховання в екстремальних умовах.

У працях М. Михальченка, Н. Бібік, О. Савченко, О. Пометун, В. Кременя, І. Бега, О. Вишневського розглянуто теоретичні і практичні аспекти проблеми. Однак у стані розроблення є проблема патріотичного виховання в умовах війни, що й обумовило вибір теми нашої статті. Здійснено психолого-педагогічну характеристику молодшого школяра як «дитини війни»; виявлено особливості сучасного процесу патріотичного виховання; створено його модель тощо. Воєнні умови вимагають індивідуальної роботи з дітьми, які зазнали фізичних чи/та психологічних травм; організації освітнього процесу в наскрізній тематиці патріотичного, оптимістичного світовідчуття.

Ключові слова: патріотичне виховання; освітній процес; молодші школярі; війна.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Патріотичне виховання молодших школярів в умовах російсько-української війни, яка у гібридній формі та у повномасштабному вторгненні військ РФ на територію України триває з 2014 року і до сьогодні, є актуальною психолого-педагогічною проблемою, адже на теоретичному і практичному рівні її вирішення постає необхідність віднайти оптимальні шляхи і засоби для організації освітнього процесу в початковій школі у настановах патріотичного, тобто оптимістичного, життєстверджувального

світовідчуття та світорозуміння молодших школярів. А також створити психологічно комфортні педагогічні умови для навчання і розвитку молодших школярів, адекватного їхньому вікові та життєвому досвіду розуміння війни, яка завжди несе смерть, голод, руйнацію і страждання, у розмежуванні справедливості військової оборони і захисту та злочинності дій того, хто вчиняє військову агресію, напад, захоплення територій.

Дії ворога, чи то побачені і відчуті в реальному часі в епіцентрі бойових дій, чи через ЗМІ, викликають у патріотично налаштованих українців, дорослих і дітей, почуття ненависті до ворога, мотивацію перемогти і помститися, вбиваючи і руйнуючи у відповідь. Тут теорія патріотичного виховання, ключовими словами у якій є «любов», «повага», «турбота», виявляє певні протиріччя з реаліями і «мовою» війни, спростувати які необхідно з урахуванням психолого-педагогічних аспектів реалізації мети і завдань патріотичного виховання молодших школярів в екстремальних умовах. Врахування зазначеного протиріччя обумовлює необхідність суттєвої кореляції мети і завдань патріотичного виховання дітей та молоді в умовах війни зі світоглядно-ціннісною, морально-етичною сферою життєдіяльності особистості та суспільства у вимірі війни і миру, добра і зла, життя і смерті, правди і кривди, любові і ненависті, прощення і помсти, віри і розчарування тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема патріотичного виховання дітей та молоді, формування громадянських і соціальних компетентностей учнів активно вивчається українськими та зарубіжними педагогами, психологами, соціологами, філософами як ключова в освітній парадигмі особистісно орієнтованого виховання, зокрема, у світлі вимог Нової української школи.

У працях І. Беха, О. Вишневського, В. Кременя, М. Михальченка на міжпредметній основі обґрунтовано теоретико-методологічні аспекти проблеми; в розробках Н. Бібік, Т. Журавель, А. Козлової, О. Пометун, О. Савченко, К. Чорної та низки інших розглянуто теоретичні і практичні аспекти проблеми, дано методичні рекомендації для вчителів і батьків тощо.

Значну увагу також приділено розробці директивних матеріалів та методичних рекомендацій. Пакет документів нормативно-правового забезпечення патріотичного виховання та формування громадянських компетентностей в учнів початкової школи включає: Закон України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Лист МОН від 26.08.2021 №1/9-423 «Про виконання вимог законодавства щодо захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі постраждалих від жорстокого

поводження», Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», Концепція Нової української школи, яка схвалена розпорядженням КМУ від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року», Державний стандарт початкової освіти (Затверджено постановою КМУ від 24 липня 2019 р. № 688), Навчальні програми для початкової школи (НУШ) та інші. Однак недостатньо розробленою є проблема патріотичного виховання в умовах війни, що й обумовило вибір теми нашої статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виявити та проаналізувати психолого-педагогічні особливості патріотичного виховання в умовах російсько-української війни (2014-2022 рр.).

У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- здійснити психолого-педагогічну характеристику молодшого школяра як суб'єкта освітнього процесу;
- виявити та проаналізувати особливості сучасного процесу патріотичного виховання у початковій школі та поза нею;
- створити модель цього процесу;
- розробити методичні рекомендації для вчителів і батьків щодо реалізації мети і завдань патріотичного виховання молодших школярів в умовах школи та поза нею.

Результати дослідження. Процес патріотичного виховання молодших школярів, який сьогодні реалізується в умовах дистанційного навчання в часі та обставинах повномасштабної російсько-української війни, є цілісним та інтегративним, відповідний щодо вікових психолого-педагогічних характеристик учнів, концептуальних положень, рекомендацій і вимог сучасної освітньої реформи – Нової української школи (НУШ).

Модель цього процесу створено нами за параметрами понять «громадянсько-патріотичне виховання», «громадянська компетентність», теоретико-методологічних основ цього процесу, суб'єктів педагогічної взаємодії та виховного впливу, шляхів, форм і методів, очікуваних результатів.

Визначення поняття «громадянсько-патріотичне виховання» дано в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Затверджено наказом МОН від 16.06.2015 № 641, редакція від 29.07.2019), яке у поєднанні із духовно-моральним та військово-патріотичним виступає основоположним, стрижневим виховним напрямом, що відповідає як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладає підвалини для формування свідомості

нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України (Концепція, 2019).

Почуття патріотизму як особистісне та суспільне надбання є невід'ємним від набуття молодшими школярами громадянських компетентностей. Згідно з Державним стандартом початкової освіти сформовані громадянські компетентності, як динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, це усі форми поведінки молодших школярів, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті та діяльності, а також уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Зміст громадянсько-патріотичної компетентності становить здатність учня утверджувати власну гідність, відстоювати свої права та права інших, чинити спротив у ситуаціях, що загрожують почуттю гідності та здоров'ю, усвідомлювати себе часткою спільноти, активно спілкуватися з однолітками та дорослими, робити відповідальний вибір, брати участь у житті спільнот, до яких належить, усвідомлювати події громадського і політичного життя (Державний стандарт, 2019).

Як бачимо, сучасні умови повномасштабної війни, відкритої військової агресії РФ щодо України вимагають нових підходів і нових шляхів до виховання патріотизму як особистісної базової якості молодшого школяра.

Джерелами формування ціннісних орієнтацій і громадянської самосвідомості молодших школярів є культурні цінності і надбання нашого народу, історія і досвід державницького життя України в минулі часи, приклади мужності і героїзму українських козаків, Січових Стрільців, дисидентів, учасників революційних подій в Україні у 2013-2014 роках, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, окупації та геноциду українського народу.

Метою процесу громадянсько-патріотичного виховання, як зазначено в Концепції, є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню

українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави (Концепція, 2019).

В умовах війни пріоритетною настановою патріотичного виховання постає військово-патріотичне виховання, що орієнтує молодшого школяра на готовність до захисту України, розвиває бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби.

Теоретичні та методологічні основи процесу громадянсько-патріотичного виховання зосереджені в пакеті законодавчих актів з питань освіти, в наукових розробках проблеми, а також в принципах та настановах НУШ – формування компетентностей, партнерство учнів, учителів і батьків, дитиноцентризм, формування цінностей у наскрізному процесі громадянсько-патріотичного виховання (Бібік, 2017, с. 12–15).

Суб'єктами педагогічної взаємодії у системі «вчитель – вчитель», «вчитель – учень», «учень – учень» та виховного впливу як основи процесу громадянсько-патріотичного виховання постають учні, вчителі, батьки, а також сім'я, Церква, довкілля, громада, інституції державного та громадського життя, ЗМІ, мистецтво, фольклор тощо. Суттєвий і неоднозначно позитивний виховний вплив на молодших школярів в умовах війни здійснює символіка військового обмундирування, зброї, військової техніки, знешкодженого ворога, сигналів тривоги, бомбосховища, атрибутів поховального обряду, зруйнованого житла чи цілого міста тощо. Потрібна надзвичайна пильність дорослого (батьків, вчителя, старших братів і сестер) під час допомоги дитині уникнути психологічного травмування, витіснення ідеями і настановами смерті, руйнації, хаосу, небезпеки, війни образів миру, життя, гармонії і процвітання, які присутні в світогляді громадянина-патріота.

Вікові психолого-педагогічні характеристики молодшого школяра, як зазначає О. Степанов, пов'язані із його сенситивністю, інтенсивністю набуття досвіду соціальної поведінки, засвоєння цінностей та пріоритетів тощо. Це утвердження себе в новій соціальній ролі, формування нових компетентностей, розвиток вольових якостей, уваги, внутрішнього планування дій; ситуативна, нестійка дружба з ровесниками; формування самосвідомості і самооцінки; образне мислення, уява, ігрові форми діяльності тощо (Степанов, 2006, с. 67–68).

Важливим для нашого дослідження є висновок психолога про домінування в особистісній сфері молодшого школяра емоційного сприйняття над понятійним, про необхідність враховувати в обговоренні з дітьми проблем війни, емоційно трансформувати їх у позитив віри, надії і любові. Для психолого-

педагогічної допомоги дитині необхідно, як радять психологи і педагоги, у спілкуванні з молодшим школярем виробити алгоритм у поєднанні позитивного слова, дії та емоції.

Вікові психолого-педагогічні характеристики молодшого школяра необхідно враховувати, обираючи шляхи і засоби, форми і методи в процесі громадянсько-патріотичного виховання. Реалізація засад педагогіки партнерства, особистісно орієнтованої педагогіки дозволяє впроваджувати факультативи громадянського та соціального змісту у варіативній складовій навчального плану, формувати здатності до співчуття, співпереживання як основи розуміння та сприйняття іншої людини, ситуації тощо, удосконалювати мовні компетентності у досконалому володінні рідною та іноземною мовами, створювати різноманітні педагогічні ситуації для формування громадянських і соціальних компетентностей.

Однією із таких педагогічних ситуацій вважаємо започаткування в березні 2022 року Указом Президента України загальнонаціональної хвилини мовчання за загиблими. Проведення хвилини мовчання відбувається о 9 годині 00 хвилин по всій Україні всіма засобами масової інформації незалежно від форми власності, в тому числі й у закладах освіти.

Хвилина мовчання проводиться з метою вшанування світлої пам'яті, громадянської відваги і самовідданості, сили духу, стійкості та героїчного подвигу воїнів, полеглих під час виконання бойових завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, мирних громадян, які загинули внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (Указ Президента, 2022; Загальнонаціональна хвилина мовчання, 2022).

Як інтерактивна новітня, по суті освітня форма, хвилина мовчання може бути продовжена на ранковій зустрічі – в обговоренні молодшими школярами важливих ситуацій із власного життєвого досвіду чи то рідних та знайомих, або життя України. В обміні думками і враженнями молодші школярі набувають усвідомлення та емоційного ставлення до тих обставин, які стали причиною загальнонаціональної скорботної хвилини мовчання. На одній із таких ранкових зустрічей вчитель може запропонувати дослідження учнями значення на війні і в мирний час державних символів України. Це допоможе учневі початкових класів розпізнавати державні символи України, у логічно вибудованому тексті розповісти про Україну як свою Батьківщину, виявляти шанобливе ставлення до неї; пояснити, що значить бути громадянином України та які зв'язки Україна має з Європейським Союзом, іншими країнами світу. Засобами для виконання завдання-дослідження беремо взірець Державного прапора України, прапори

інших європейських держав, Європейської Співдружності, квіти соняшника, папір, олівці та інше.

Учням пропонуємо запитання для огляду і бесіди про синьо-жовтий прапор як один із державних символів України: Розкажіть, яким ви бачите цей предмет? Назвіть його. Обстежте прапор за допомогою органів чуття (зору, дотику). Порівняйте із квіткою соняшника, з іншими предметами. Знайдіть у цих предметах спільне і відмінне. Де і коли використовуємо прапор? Як прапор використовують воїни на війні. Чому? Поміркуйте, чому український Державний прапор має такі кольори? Яким чином державу Україна розпізнають у світі? Від чого і від кого залежить слава нашої держави? Намалюйте і розкажіть про український прапор в певних ситуаціях, подіях. Розпитайте батьків, дідусів, бабусь про український прапор в минулому і в сьогоденні. Підготуйте розповідь про синьо-жовтий прапор України, подумайте та оберіть тих, хто хотів би почути вашу розповідь.

Очевидно, що пошук відповідей допоможе молодшим школярам підвищити рівень громадянської компетенції в інтеграції з іншими.

Наведений приклад роботи з учнями виявляє можливість використання різноманітних форм і методів, зокрема це урочні та позаурочні чи позашкільні форми; словесні, практичні, наочні методи, а також сучасні інноваційні технології (метод проектів, елементи дискусії, асоціативний куш тощо); інтеграція змісту різних навчальних дисциплін та життєвого досвіду учнів для реалізації завдань формування громадянських компетенцій; дослідницька, пошукова, перспектива волонтерсько-благодійної роботи тощо.

Очікуваними результатами громадянсько-патріотичного виховання молодших школярів є утвердження в свідомості і почуттях особистості адекватного розуміння мети і завдань захисної справедливої війни, осуд загарбництва та військової агресії, повага до культурного та історичного минулого України, Конституції, законів, державних символів; шанобливе, сповнене поваги і вдячності ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя; набуття громадянських компетентностей, особистісного життєвого досвіду у волонтерській діяльності до участі в процесах державотворення, житті громади, спілкуванні, спроможності дотримуватись встановлених правил і законів, готовність здійснити правильний вибір і взяти на себе відповідальність за його наслідки, розв'язувати конфлікти відповідно до принципів добра і справедливості; нетерпиме ставлення до агресії та насилля, українофобства та аморальності, толерантне ставлення до дружніх народів, культур і традицій; культивування в собі найкращих рис свого народу –

працелюбності, свободи, миролюбності, справедливості тощо.

Як бачимо, умови російсько-української війни є фактором сучасного освітнього процесу та, зокрема, громадянсько-патріотичного виховання у ньому. Тема війни присутня у змісті освітнього процесу, обумовлює вибір форм і методів роботи з учнями на уроках і в позаурочний час. Важливою обставиною є те, що умови війни посилюють роль і значимість роботи психолога, який, зокрема, надає рекомендації усім учасникам освітнього процесу.

Узагальнюючи розрізнену інформацію (Козлова, Журавель, 2022; Підтримка, 2022), яку ми взяли із перевірених інтернет-джерел щодо психолого-педагогічних аспектів роботи з дітьми під час війни, ми розробили методичні рекомендації для вчителів і батьків щодо поводження з дітьми і психолого-педагогічної допомоги тим, хто з ними поруч.

Психологині А. Козлова і Т. Журавель ставлять питання про загрозу посттравматичного стресового розладу (ПТСР), його прояви та особливості протікання у дітей. Відчуття безпеки є основною умовою і однією із ключових потреб людської життєдіяльності. Умови війни зруйнували це відчуття і, натомість, увели кожного, незалежно від віку, статі, перебування у більш чи менш безпечному для життя і здоров'я місці, у стан стресу, що створює загрозу фізичному і психологічному здоров'ю дітей і дорослих. Після пережитого травматичного для психіки досвіду може розвинути посттравматичний стресовий розлад як захисна реакція організму на причину і ситуацію потрясіння. Перебування в окупації, в ситуації постійного обстрілу, повітряної тривоги, руйнації, смерті підвищує можливість швидкого розвитку ПТСР. Цей стан виникає під впливом низки факторів, зокрема інтенсивності травматичної ситуації та її тривалості, раптовість та неможливість щось змінити в ній.

Важливими також є особистісні характеристики учасника, свідка травматичної ситуації, – вік, психологічна загартованість щодо таких ситуацій у життєвому досвіді. І якщо ми говоримо, зокрема, про дитину молодшого шкільного віку, то, очевидно, що її ще не сформованій психіці важко впоратися із сприйняттям побаченого, почутого, пережитого. Незважаючи на те, що дитина перебуває в зоні швидкого розвитку ПТСР, підтримка рідних чи психологічної служби може допомогти з мінімальними ризиками пережити травматичний досвід.

Дієвими є рекомендації для батьків і вчителів, які знаходяться біля дитини. По-перше, пам'ятати, що необхідно психологічно стабілізувати себе, адже лише тоді ми зможемо підтримати наших дітей. Безперечно, кожен має право на свою реакцію щодо будь-якої ситуації, однак важливо донести до свідомості дитини,

що з часом все минеться, ви поруч, а ваша родина з усім впорається.

Наступними кроками дорослих для стабілізації ситуації і допомоги дитині є налагодження режиму дня, виконання звичних дій і справ, що поступово повертатиме відчуття стабільності і впорядкованості. Важливо налагодити спілкування з рідними та близькими, що надасть відчуття підтримки, налаштує на позитивні емоції, зніме відчуття самотності. Заняття фізичною роботою, виконання фізичних вправ, ігри з дітьми та прогулянки, допомога іншим людям, обмеження перегляду новин, в яких присутні сцени кровопролиття, лайлива лексика, негативно забарвлений емоційний контент, будуть сприятливими для емоційно-психічної стабілізації, попередження або ж виходу зі стану ПТСР.

Ознаками ПТСР, на думку психологів, у дітей є: постійне згадування пережитих подій і, водночас, уникнення того, що нагадує про пережите; емоційне напруження, що набуває вияву агресії, або ж апатії та емоційної відстороненості; нетривкий сон, жахіття в сновидіннях, плач посеред сну; тривожність, висловлювання страху повторення подій, що викликали цей стан; нестабільна увага, неможливість зосередитись під час розмови, навчання чи гри; відтворення в символічних образах гри, сюжеті малюнка пережитих подій та відчуттів, емоцій; в окремих випадках стан ПТСР може бути обтяжений проявами саморуйнівної поведінки, нанесенням собі ушкоджень тощо (Козлова, Журавель, 2022).

З метою надання молодшому школяреві допомоги у подоланні стану ПТСР, повернення до навчання і звичного життя дорослим необхідно, перш за все, дати дитині відчуття безпеки – своєю присутністю, поведінкою, висловлюваннями, діями і діяльністю. Вкрай необхідним є залучення дитини до занять фізичною культурою, танцями, прогулянками, ігровою діяльністю. Важливо відновити, якщо можливо, звичний до війни режим дня. Це дистанційне навчання в школі, спілкування з учителем та однокласниками, виконання домашнього завдання, допомога батькам в повсякденному житті, фізично-рухова активність, вчасний сон тощо. Позитивне наповнення цих звичних дій і виконання справ поверне дитині почуття захищеності, віру та надію про відновлення звичайного, мирного життя.

Почуття єдності та підтримки надасть дитині впевненість у тому, що батьки чи особи, які їх замінюють, завжди поруч, що вони її люблять та при потребі захистять. Тут важливим є тілесний вияв любові та безпеки – це обійми з близькими дорослими, тримання за руку тощо.

І батьки, і вчителі завжди повинні знайти час, щоб вислухати дитину, коли вона хоче щось розповісти, запитати та отримати відповіді на свої запитання.

У спілкуванні з дитиною треба уникати формулювань типу «не згадуй цього» або «забудь про це». Навпаки, можливість висловитися, виявити свої емоції і знати, що це дозволено, має для дитини терапевтичний ефект.

Важливо залучати дитину до соціальної активності у формі спілкування з однолітками, волонтерської діяльності разом з батьками та вчителями, однолітками в найближчому оточенні чи громаді. Це допомога переселенцям з окупованих територій, опіка над нужденними і хворими, прибирання прибудинкової території тощо. Якщо стан стресу в дитини має вияв агресії і гніву, необхідно формувати прийнятні поведінкові межі, розуміння ціннісного виміру життя в поняттях і чеснотах добра і зла, правди і кривди, провини і покарання, вчинку і винагороди тощо.

В роботі з дітьми дорослим (батькам, учителям) необхідно усвідомлювати індивідуальні особливості кожної дитини, цінність професійної психологічної/психотерапевтичної допомоги. Тож, при можливості, звернутися за допомогою і консультацією до фахівця, який підкаже дитині та батькам, як справлятися з емоціями, навчитися релаксації, контролювати негативні спогади тощо.

Окремим і вкрай важливим питанням є дотримання правдивості, відсутність оманливого жалю в поясненні дитині того, що сталося в Україні – на чийому боці правда і де кривда, хто вчинив зло і хто та як захищається від нього. Варто пам'ятати, що правдива інформація, доступні для віку і сприйняття дитини слова, розуміння ситуації в цілому та причин того, що відбувається, є важливими і сприяють зціленню.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. В умовах російсько-української війни 2014-2022 років серед виховних напрямів найбільш актуальними сьогодні виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне виховання як основні складові національно-патріотичного. Процес громадянсько-патріотичного виховання у початковій школі має свої особливості та суперечності, адже молодший шкільний вік є важливим періодом в онтогенезі, в набутті досвіду соціальної поведінки, почуттєвої, морально-етичної та естетичної сфери як основи для формування ключових освітніх компетентностей, подальшого розвитку та вдосконалення дитини.

Суперечності в процесі патріотичного виховання виявляємо у співвідношенні визначення (ключові слова – «захист», «любов», «турбота») і сучасних життєвих реалій, в яких перебуває молодший школяр і які корелюються з поняттями і відчуттям руйнації, ненависті до ворога, страху і тривоги. Цілісний

інтегративний процес громадянсько-патріотичного виховання поєднує в організації та реалізації мету формування громадянина і патріота у настановах оптимістичного, життєстверджувального світовідчуття та світорозуміння. Очевидно, що достовірна інформація та пояснення дитині причин і подій російсько-української війни, яка вплинула на життя кожного в Україні і багатьох в країнах світу, створює спонтанні чи спеціально організовані педагогічні ситуації для виховання патріотичних почуттів і набуття молодшими школярами громадянських компетентностей.

Перспективою подальших досліджень проблеми є формування військово-патріотичних компетентностей молодших школярів у формах позашкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт початкової освіти (Затверджено у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/provnesennya-zmin-do-derzhavnog-688>.
2. Загальнонаціональна хвилина мовчання. URL: <https://cprppdmr.org.ua/news/>.
3. Козлова, А., Журавель, Т. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): інформація для батьків. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/about-post-traumatic-stress-disorder>.
4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Затверджено наказом МОН від 16.06.2015 № 641, редакція від 29.07.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>.
5. Нова українська школа: poradnik для вчителя. (2017). Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди».
6. Підтримка батьків і дітей під час війни. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/parents-children-support-during-military-actions>.
7. Степанов, О. М. (2006). Психологічна енциклопедія. Київ: «Академвидав».
8. Указ Президента України №143/2022 «Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1432022-41729>.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF PATRIOTIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN AND UKRAINIAN WAR (2014 – 2022)

Ruslana Danyliak

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of
Primary Education Pedagogy and Methodology
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Drohobych, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-3411-6824
ruslana.dankevych@gmail.com

Nataliia Muliar
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of
Primary Education Pedagogy and Methodology
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Drohobych, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-93328387
n.mulyar.81@ukr.net

Abstract. The problem of patriotic education of primary schoolchildren is a vital question in the Russian-Ukrainian war. This war in its hybrid form and in the form of full-scale Russian invasion of Ukraine has been lasting since 2014 till today. The actions of the enemy arouse such feelings of the patriotic Ukrainian, adults and children as the feelings of hatred, motivation to win and take revenge, killing and destroying in answer. Here, the theory of patriotic education with the key words “love”, “respect”, “care” shows certain contradictions with the realities and “language” of war. They have to be refuted taking into account the psychological and pedagogical aspects of the realization of the purpose and objectives of patriotic education of primary schoolchildren in extreme conditions.

The problem of patriotic education of children and youth is actively studied as a key one in the educational paradigm of personality-oriented education by Ukrainian and foreign teachers, psychologists, sociologists, philosophers. In the works of M. Mykhalchenko, N. Bibik, O. Savchenko, O. Pometun, V. Kremin, I. Bekh, O. Vyshnevskiy and others the theoretical and practical aspects of the problem are considered. Considerable attention is paid to the development of directive materials and methodic recommendations. However, the problem of patriotic education in the conditions of war is under development, it determined the choice of the topic of our article.

The subject of our study is the psychological and pedagogical aspects of the whole educational process at primary school. Its main theme in wartime is patriotism in the actions and activities of everyone for their Motherland and victory. The purpose of the article is to show and analyze the psychological and pedagogical features of the process of patriotic education of primary schoolchildren in the conditions of the Russian and Ukrainian war (2014 – 2022).

In the process of the research the psychological and pedagogical characteristic of the primary schoolchild as a subject of the educational process and “a child of war” is carried out; the features of the modern process of patriotic education at primary school and out of it are revealed and analyzed; a model of this process is created; the conditions of the Russian and Ukrainian war as a factor of patriotic education are analyzed; methodic recommendations for teachers and parents on the realization of the purpose and tasks of this problem are developed.

Difficult military conditions in 2014 – 2022 in the civilizational development of Ukraine require special attention of teachers, psychologists, scientists of various fields of scientific knowledge to the issue of proper psychological and pedagogical ensuring of the educational process at primary school. It can be an individual work with children who have suffered physical or / and psychological trauma as a result of the war; organization of the whole educational process in the topic of patriotic, optimistic, viable worldview and world-understanding.

Key words: patriotic education; educational process; primary schoolchildren; war.

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity [State standard of primary education] (Zatverdzheno u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 lypnia 2019 r. № 688). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-derzhavnog-688> [in Ukrainian].
2. Zahalnonatsionalna khvylyna movchannia [National moment of silence]. URL:

<https://cprppdmr.org.ua/news/> [in Ukrainian].

3. Kozlova, A., Zhuravel, T. *Shcho treba znaty pro posttravmatychnyi stresovyi rozlad (PTSR): informatsiia dlia batkiv [What you need to know about post-traumatic stress disorder (PTSD): information for parents]*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/about-post-traumatic-stress-disorder> [in Ukrainian].

4. Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [The concept of national-patriotic education of children and youth] (Zatverdzheno nakazom MON vid 16.06.2015 № 641, redaktsiia vid 29.07.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> [in Ukrainian].

5. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school: a guide for teachers]. (2017). Ed. By N. Bibik. Kyiv: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady». [in Ukrainian].

6. Pidtrymka batkiv i ditei pid chas viiny [Support for parents and children during the war]. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/parents-children-support-during-military-actions> [in Ukrainian].

7. Stepanov, O. M. (2006). *Psykhologichna entsyklopediia [Psychological encyclopedia]*. Kyiv: «Akademvydav». [in Ukrainian].

8. Ukaz Prezydenta Ukrainy №143/2022 «Pro zahalnonatsionalnu khvylynu movchannia za zahyblymy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine №143 / 2022 «On the national minute of silence for those killed in the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1432022-41729> [in Ukrainian].

Матеріали надійшли до редакції 18.04.2022 р.